

היסטוריה ומשפט בשלהי עידן המשטר הישן

גיא מירון

Jay R. Berkovitz, **Protocols of Justice: The Pinkas of the Metz Rabbinic Court 1771-1789**, Leiden & Boston: Brill, 2014

פנקס בית הדין של ק"ק מיץ

שני כרכים: כרך מקורות עברי (1,084 עמודים), כרך אנגלי (222 עמודים)

ספר כפול זה – הכולל כרך מקורות עב כרס בעברית וכרך מחקר פרשני באנגלית – הוא תוצר של עבודה חלוצית ורבת שנים של גיי (חיים) ברקוביץ, חוקר בולט של יהדות צרפת. ברקוביץ, שהחל את דרכו בחקר תולדות יהודי צרפת בעידן האמנציפציה, העתיק כבר בספרו הקודם (**מסורת ומהפכה: תרבות יהודית בצרפת בראשית העת החדשה**, ירושלים: מרכז זלמן שזר, 2007) את מרכז הכובד של עניינו לתקופה הטרום-מהפכנית. עתה הוא מגיש לנו שילוב של מקור ראשוני עשיר ומוער, שזמינותו תעשה שירות חשוב לחוקרים עתידיים, עם פרשנות מפורטת ששמה אותו בהקשר ומעלה לדיון חלק מהסוגיות החשובות.

פנקס בית הדין של קהילת מץ (Metz), הקהילה העירונית הגדולה ביותר ביהדות צרפת בעת החדשה המוקדמת (כ-3,000 נפש ערב המהפכה), שהייתה גם המאחז המערבי ביותר של היהדות האשכנזית דוברת היידיש באירופה, שמור בארכיון ייווא (Yivo) בניו יורק. בית הדין הוקם אמנם עוד במחציתה הראשונה של המאה השבע-עשרה, אבל התייעוד השיטתי של פסקיו – 1,063 במספר – נאסף רק בשני העשורים שלפני המהפכה. הכרך העברי שלפנינו, מהדורה מדעית שנועדה להנגיש את כתב היד של הפנקס לקוראים ולחוקרים, מבוסס על עבודה קפדנית של פענוח, פתיחת ראשי תיבות, ציון מגוון של הקשרים תלמודיים ועוד. מעבר לבקאות בעולם התלמודי וההלכתי נדרש בתהליך הכנתו פענוח של מגוון מונחים ביידיש, בצרפתית ובגרמנית השזורים בו. כרך התעודות כולל גם מגוון נספחים, הכוללים בין השאר את שמות כל המקומות המופיעים בו, המילים הלועזיות, ראשי התיבות והקיצורים, וכן מפתחות. בסקירה

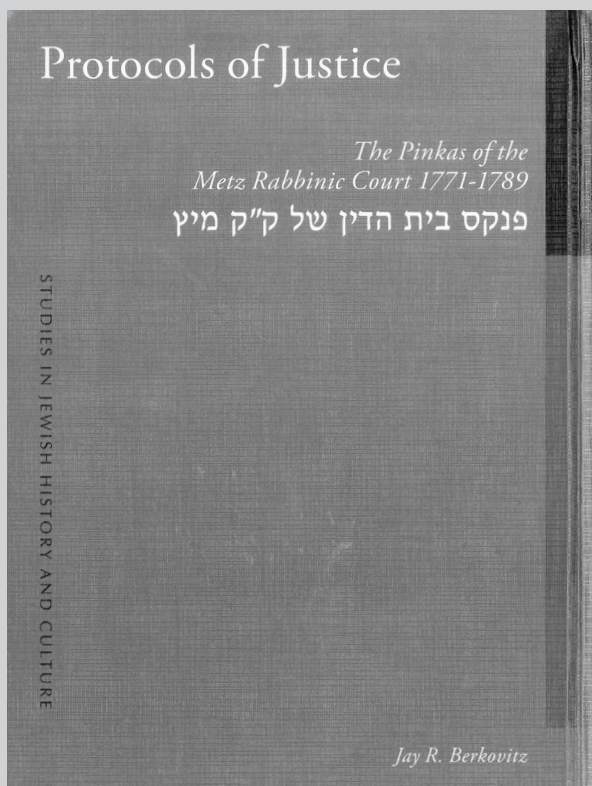
רופ' גיא מירון הוא ראש המחלקה להיסטוריה, פילוסופיה ומדעי היהדות באוניברסיטה הפתוחה.

וא"ל: guymiron@openu.ac.il

זו אתמקד בדיון המחקרי של ברקוביץ כפי שהוא מוצג בכרך האנגלי, שכולל מבוא וחמישה פרקים (קוראי עברית יוכלו להתרשם גם מהמבוא העברי הקצר שפותח את כרך המקורות), ובכמה שאלות יסוד העולות ממנו.

חקר תולדות היהודים במרכז אירופה ובמערבה בעת החדשה המוקדמת עובר בשני העשורים האחרונים תמורה ניכרת, שלמפעלו של ברקוביץ, המתמקד ביהודי אלזס, יש חלק חשוב בה. ההיסטוריוגרפיה ה"ישנה", או שמא יש לומר ה"קלסית", של הנושא מציגה תמונה דיכוטומית של חיי היהודים באזורים אלו לפני עידן ההשכלה, המהפכה והאמנציפציה ואחריו. היהדות האשכנזית המערבית של המאה השבע-עשרה ושל מרבית המאה השמונה-עשרה מוצגת על-פי נרטיב זה כשרויה בעולם נפרד במהותו מזה של סביבתה ("גטו" – לא במובן הקונקרטי של הביטוי אלא במובנו המטאפורי). יהודים אלו, אם לאחוז במושגיו של יעקב כ"ץ בחיבורו הקלסי **מסורת ומשבר: החברה היהודית במוצאי ימי-הביניים** (ירושלים: מוסד ביאליק, 1957), חלקו אמנם עם סביבתם הלא-יהודית את אותה "יחידת קיום" (תשתית כלכלית משותפת, יחסי שכנות וכו') אבל לא ראו בה כלל "קבוצת התייחסות" (כלומר מקור להזדהות תרבותית, שותפות לשונית וערכית וכל הקשר אחר של השתייכות בעלת משמעות). לכך יש להוסיף גם את תפישת "האוטונומיה הבדלנית", שרואה במערכת המשפט הפנים-יהודית, שפעלה במסגרת הקהילה על-פי החוק התלמודי, גורם מרכזי בשימור הפרדה זו עד למהפכה הצרפתית. רק ההשכלה היהודית (בעיקר בגרמניה) והאמנציפציה (שהחלה בצרפת בעקבות המהפכה) הביאו, לפי נרטיב זה, לפריצתה של הדיכוטומיה הזו ולראשיתם של תהליכי אינטגרציה וֶאֱקולטורציה, שיצרו טיפוס יהודי חדש. כמובן שגם במסגרת הנרטיב הישן הייתה מודעות לתהליכי השתלבות של יהודים מסוימים בסביבתם בעידן המודרני המוקדם, מודעות ליהודים ששלטו בשפת הסביבה, הושפעו מעולמה התרבותי והיו מעורבים בו – אבל מגמות אלו סווגו תמיד כיוצאות מן הכלל.

הנרטיב החדש, שהולך ומתבסס בחקר ההיסטוריה היהודית בעשורים האחרונים, אם כי קליטתו בעולם הדימויים הציבורי הרחב אטית מאד, מתאר תמונה מורכבת יותר של האינטראקציה בין היהודים לסביבתם בתקופה זו. הוא מתגבש במחקרים חדשים שמבוססים על היצע עשיר יותר של מקורות מהעת החדשה המוקדמת, הרבה מעבר לאלו שמייצגים את נקודת המבט של אליטות מצומצמות, ובעיקר על עיון חסר פניות והנחות מוקדמות בחומר. יתרה מזאת, מחקרים אלו נכתבים תוך כדי דיאלוג ער עם ההתפתחויות הרחבות יותר בחקר ההיסטוריה הכללית של מערב אירופה ומרכזיה בעת החדשה המוקדמת – תחום מאתגר שמתפתח מאוד. כך, למשל, האיר רוברט ליברלס מחדש את יחסי היהודים בגרמניה עם סביבתם בחיי

לדפוסי המנהל המתפתחים של המדינה הצרפתית בת הזמן וכהיענות – במרומז אם לא במפורש – לציפיות מבית הדין להפוך לחלק מהפסיפס המשפטי המוכר. במציאות שנוצרה בשלהי המשטר הישן לא היה עוד מקום לדה-לגיטימציה המסורתית של "ערכאות הגויים". בית הדין הכיר פסיקות של בתי משפט צרפתיים והתייחס אליהן, אימץ לשיח שלו מגוון רחב של מושגים מעולם המשפט הצרפתי והכין מעת לעת, לפי הצורך, מסמכים משפטיים דו-לשוניים על מנת להנגיש לערכאות הצרפתיות. הדיינים אף פנו במקרים מסוימים (או הפנו את המתדיינים במקרים אחרים) ליועצים משפטיים צרפתיים (avocats) – פרקטיקה מקצועית חדשה שהחלה לזכות להכרה ויוקרה בתקופה זו – לקבלת חוות דעת מוסמכות.

יש בעיני חשיבות רבה לנטייתו של ברקוביץ – היסטוריון יהודי הפועל בסביבה אמריקנית ונמצא בשיח מתמיד עם "ההיסטוריה הכללית" של התקופה – לאפיין את המציאות שבתוכה פעל בית הדין בהקשר הרחב יותר, כלומר מעבר למושגים המסורתיים של ההיסטוריוגרפיה היהודית. מציאות רחבה זאת הייתה מעין "שמיכת טלאים" של מערכות וקודים חוקיים (ברקוביץ מונה ארבע מסורות חקיקה מתחרות שרווחו באזור), ולפיכך יש לראות באוטונומיה המשפטית היהודית חלק מדפוס רחב זה ולא

היומיום בחלקו הראשון של הספר **קיום בעידן של תמורות: חיי יום-יום של היהודים בגרמניה 1618–1945** (ירושלים: מרכז זלמן שזר, 2008), ובהמשך אף נדרש לסוגיה מעניינת נוספת בהקשר זה בספרו **יהודים וקפה: מסורת וחדשנות בגרמניה בעת החדשה המוקדמת** (ירושלים: כרמל, 2016). ברקוביץ עצמו כבר תרם רבות לאתגור הנרטיב הדיכוטומי בספרו **מסורת ומהפכה**.

על מנת לערער על תפישת "חומת הפרדה" ביחסי יהודים ולא-יהודים, חוקרים נדרשים להפר את חלוקת העבודה המקובלת בין ההיסטוריונים ולרכוש כישורים רבים ומגוונים. פרויקט כגון זה של ברקוביץ דורש הן את הכישורים הייחודיים שמאפשרים לפענח מקור כמו פנקס בית הדין – פענוח כתבי יד, שליטה מלאה בעברית רבנית והבנת הקשריו התלמודיים של השיח, הן קריאת מקורות רלוונטיים בצרפתית, והן היכרות מעמיקה עם ספרות המחקר העכשווית שעוסקת בתהליכים מקבילים בסביבה הצרפתית, ובאופן רחב יותר באירופה בת הזמן. רק כך ניתן למנף את המקור העשיר שלפנינו ולהשתמש בו כבסיס ליצירת תמונה חדשה ומורכבת של חיי היהודים במץ ובסביבתה בדור שלפני המהפכה הצרפתית ולדיון בשאלות העקרוניות העולות ממנו.

חלק גדול מהדיון של ברקוביץ מאיר, על בסיס המקורות, את התנהלותו של בית הדין במתח שבין מורשת החוק התלמודי להשפעת הסביבה. טענתו המרכזית, המוצגת במבוא ומפורטת לאורך הפרקים הראשונים, היא שהמקורות מראים תהליך אינטנסיבי של אקולטורציה ואינטגרציה של יהודי מץ בסביבתם בעשורים האחרונים של המשטר הישן, ומעלים שאלות ביחס לאימפקט של המהפכה כמחוללת המפנה בתחום הזה.

פסיקות בית הדין, טוען ברקוביץ, משקפות מודעות הולכת וגוברת ליחסים המורכבים שבין היהודים, המדינה והחברה הצרפתית, והכרה ברורה בתלות הגוברת של היהודים בסביבתם. במקום תפישת "האוטונומיה הבדלנית" הוא מציע לראות את פעילותו של בית הדין כנעה בין צנטרליזם משפטי (נטיית המתגברת של המדינה למונופול על ההליכים המשפטיים) לפלורליזם משפטי. במטאפורה מעניינת הוא מאפיין את השדה המשפטי בן הזמן כמעין פסיפס (מוזאיקה) של גורמים שונים שלמדו כיצד לשתף פעולה במציאות משתנה – המערכת המלוכנית, הפרלמנט המקומי של מץ (בתקופת המשטר הישן, המושג "פרלמנט" התייחס למוסד ששילב בין פעילות שיפוט לחקיקה) ובית הדין.

"פלורליזם משפטי" הוא אמנם מושג רווח בתאוריה, אך דומה שהפרויקט שלפנינו הוא הזדמנות יוצאת דופן לראות כיצד "מובלעת" משפטית מסתגלת בהדרגה לתביעות המתפתחות של המדינה. דומה כי עצם תיעודם של פסקי הדין ועריכתו השיטתית של הפנקס הם תוצאה של הסתגלות

הסדר מיוחד שהנציח את ה"אחרות" של היהודים. אך מצב זה לא היה סטטי. צרפת הייתה נתונה בתהליך אטי והדרגתי של "אינטגרציה משפטית", שאמנם לא שלל את עצם הלגיטימיות של מגוון מערכות המשפט האוטונומיות שפעלו ברמה המקומית, אבל הביא בהדרגה להתאמה ביניהן בחסות המדינה, תוך כדי קידום של מה שהסוציולוג מייקל מאן (Mann) כינה "העוצמה התשתיתית" (infrastructural power) שלה: התפתחות בירוקרטיה אפקטיבית ותהליכי סטנדרטיזציה של הפרקטיקה הממשלית מול היחיד.

הניתוח שברקוביץ מציע לתהליכי האקולטורציה והאינטגרציה של היהודים במזרח צרפת בשלהי עידן המשטר הישן, מהדהד שוב ושוב את התזה הקלסית של אלכסיס דה טוקוויל (de Tocqueville) ביחס למשטר הישן והמהפכה. המהפכה, טען טוקוויל, המשיכה את תהליכי גיבושה של המדינה הצרפתית שהחלו עוד זמן רב קודם לכן במסגרת המשטר הישן. היא לא הפכה את המגמה הקודמת אלא רק האיצה אותה, וזאת על-ידי הסרתם של החסמים שעמדו בפני השלטון המרכזי במשטר הישן. את התפישה שברקוביץ מציע בנוגע להשתלבותם של היהודים בסביבה הצרפתית של שלהי המשטר הישן, כפי שהיא עולה מניתוח פסקי בית הדין – תפישה שממשיכה למעשה את התזה המרכזית שלו **במסורת ומהפכה** – אפשר לאפיין כ"קריאה טוקוויליאנית" של ההיסטוריה היהודית בצרפת. כמו טוקוויל, גם הוא מראה שתהליכי יסוד שנהוג היה לראות את ראשיתם במהפכה, החלו למעשה זמן רב לפני כן, כבר בעידן המשטר הישן.

כיצד משתקפת המציאות החברתית של היהודים במץ ובסביבתה בפסיקותיו של בית הדין? מהם סוגי המידע שרישומי בית הדין מוסיפים לנו? שאלות אלו נוגעות לסוגיה הבסיסית יותר של משפט וחברה. מקורות משפטיים הם אמנם תוצר מובהק של אליטות אורייניות (מה שמאפיין את הרוב המכריע של מקורות המידע מהעת החדשה המוקדמת), אבל הם כוללים חשיפה משמעותית של עולם החיים של אנשים משכבות חברתיות מגוונות הרבה יותר שהופיעו בבית הדין כבעלי הדין – תובעים ונתבעים – וכעדים. בדיונו המחקרי חושף ברקוביץ טפח מעולמם של בני האליטות והמשרתים, של גברים ונשים, של בעלי עסקים מתחומים שונים ועוד. מבעד לפרוטוקולים של בית הדין אנו שומעים, ישירות או בעקיפין, את קולם ומתודעים לצדדים מסוימים של עולם הערכים שלהם ואף לתרבות החומרית שבה חיו. כמוכן, החשיפה היא סלקטיבית בלבד ונוגעת להקשרים של הדיון בבית הדין. בגלל אופיו של הפנקס, מסביר ברקוביץ בראשית הפרק החמישי של ספרו – פרק שעוסק בנשים ובמשפחה – ההתייחסות בו לנישואין אינה נוגעת כלל להיבטים הרגשיים שלהם או לציפיות ההדדיות שיש לבני הזוג זה מזה, אלא רק ליחסים הממוניים ביניהם.

ובכל זאת דומה שמבעד לסוגיית הרכוש – שהיה לו תפקיד חשוב בהבניית היחידה המשפחתית – ניתן לשחזר תהליכים חברתיים מרתקים.

העיון המפורט במקורות והניתוח שלהם חושפים את ההתנהלות של נשים וכלפי נשים בהקשרים שונים, כמו למשל ירושות ונדוניה, נשים בעולם העסקים ועוד. במבט כולל, טוען ברקוביץ, מתערערת התמונה המונוליתית וההיררכית של המשפחה היהודית המסורתית בעת החדשה המוקדמת ועולה תמונה מגוונת יותר. כך, למשל, יותר ויותר נשים קיבלו את האפטרופסות על ילדיהן לאחר מות האב (מה שלא היה מקובל כלל במשפט היהודי בעבר) וזכו בחלקים הולכים וגדלים מירושת אביהן. ברקוביץ מביא דוגמאות קונקרטיות שממחישות את צורות ההתנהלות החדשות, ומעגן אותן בהקשר של התמורות בפרקטיקה המשפטית של הסביבה.

דוגמא מעניינת לדיון מסוג זה מצאתי בהתייחסות לנשים כלוות כספים. פנקס בית הדין חושף מציאות של פעילות כלכלית אינטנסיבית של נשים. הוא כולל מגוון תביעות רכוש של נשים, בעיקר בירושות אך גם בפעילות מסחרית. נשים לא מעטות, כך מתברר, היו מעורבות בעסקי הלוואות – חלקן אלמנות שהמשיכו את העסק של בן זוגן שנפטר. יתרה מזאת – נשים אף היו חתומות על שטרי חוב של בעליהן שלוו כספים, וחתימתן על שטר מופיעה על-פני רוב לפני חתימת הבעל. ההסבר של ברקוביץ לתופעה זו הוא דוגמא טובה לחיבור בין עולמות התוכן השונים שעומדים ביסוד הפרויקט שעליו עמל. חתימתה של האישה על שטר החוב לפני בעלה – מנגנון שנקרא בשפה ההלכתית באוה"ב (באה אישה והדר בעלה) – נועדה לכך שבמקרה של פטירת הבעל (או גירושין) החזר החוב יהיה קודם לחוב הכתובה של הבעל לאשתו. זהו מנגנון הלכתי מוכר שנועד להעניק ביטחון רב יותר למלווה. אמנם שורשי המנגנון הזה קודמים בהרבה לשלהי המאה השמונה-עשרה, אך ברקוביץ מצביע על כך שעל-פי המקורות, השימוש במנגנון הלכתי זה הפך למקובל הרבה יותר בעשורים האחרונים של המשטר הישן בצרפת. התמורות הכלכליות בנות הזמן, כך הוא טוען על בסיס מחקרים בתחום, הביאו לעלייה ניכרת במספר הזוגות שנוקדו לאשראי (לא רק בקרב היהודים) והעמיקו את הצורך של המלווים בביטחון כלכלי במקרה של פטירת הגבר. הסביבה הצרפתית נתנה לכך מענה בעזרת מנגנונים של "הלוואה משותפת", שהתבססו על מורשת החוק הרומי (שהיה דומיננטי במשפט המקובל במץ ובסביבתה). בקרב היהודים ניכרה מציאות זאת, שעודדה יחסים כלכליים שוויוניים יותר בין בני הזוג, בנטייה הגוברת והולכת לחתימה משותפת שלהם על שטרי החוב – הפעלת המנגנון ההלכתי של באוה"ב, שנתן מענה לנסיבות החדשות.

בשל קוצר היריעה לא אוכל להרחיב עוד בהצגתם ובבחינתם של היבטים נוספים של הניתוח שברקוביץ

קראו בגיליון הבא של זמנים

גיליון מס' 137

גיליון מיוחד

מאה שנים למהפכות ברוסיה

בין המאמרים:

ורה קפלן, מה עלה בגורל המהפכה הרוסית
מאה שנים לאחר התרחשותה?

מארק פון האגן, כיצד הפך גנרל רוסי להטמאן
של המדינה האוקראינית

מת'יו רנדל, טריבונלים מהפכניים ותפקידו
של "צדק מהפכני" במלחמת האזרחים ברוסיה

סמיון ליאנדרס, נפילת הצאריזם: ראיונות
שהתקיימו בשנת 1917 עם מנהיגי מהפכת
פברואר

איגור נארסקי ויוליה חמלבסקיה, שיכרון
המהפכה: שוד מחסני האלכוהול בשנת 1917

אינה שטקסר, שתי תרבויות מהפכניות
ברוסיה בראשית המאה העשרים

בוריס קולוניצקי, תודעה אנטי־מונרכיסטית?

תימור סאיטוב, איסטנבול: הבירה הראשונה
של הגלות הרוסית

קבצים מתוכננים לגיליונות הבאים:

< ג'נוסייד ואלימות המונית

< 500 שנים לרפורמציה

חדש: פודקאסט "זמנים" – הקשיבו לראיונות

עם מחברי מאמרים בעריכת אלה אילון

ואסף מונד באתר

[https://zmanimpodcast.com/
author/zmanimpodcast/](https://zmanimpodcast.com/author/zmanimpodcast/)

בקרו באתר הבית של זמנים

www.openu.ac.il/zmanim

מציע בחיבורו באנגלית – מעט המחזיק את המרובה. ניתן למצוא שם גם התייחסויות לתמורות ביחס ל"תביעות אבהות" ולמוסר המיני בקהילה בכלל, דיונים מאירי עיניים בשאלות של ירושה ואפורופסות בהקשר של מערכות המשפט השונות שפעלו בסביבה, ועוד. לסיום אציין כי קשה להעריך עד כמה דמותה של קהילת מץ, כפי שהיא משתקפת בפרוטוקולים, מייצגת את העולם היהודי האשכנזי בתקופה זו. "התפנית הטוקוויליאנית" שעומדת במרכז התזה של ברקוביץ מצליחה לשכנע ביחס ליהודי צרפת, אבל מידת תקפותה ביחס לעולם היהודי האשכנזי בכללו (בעיקר לחלק המערבי שלו) עדיין טעונה מחקר רב – חלק מהתחדשות חקר ההיסטוריוגרפיה היהודית של העת החדשה המוקדמת. מעבר לכך הפרוטוקולים, שברקוביץ מאפיין את התמונה שמשקפת מהם כ"קליידוסקופ", יכולים להוות בסיס למגוון רחב של מחקרים עתידיים שיאירו שאלות רחבות יותר בהקשר של ההיסטוריוגרפיה הצרפתית והאירופית בת הזמן – גם הרבה מעבר לגבולותיה של ההיסטוריוגרפיה היהודית.

ריאליזם משפטי עסיסי ללא תאוריות או שאלות מחקר

עומר אלוני

נתן ברון / משפט, יצרים ופוליטיקה: שופטים ומשפטים
בסוף המנדט ובראשית המדינה, תל אביב: סטימצקי,
2014, 624 עמודים

שערו בנפשכם מה היה קורה אילו היה נופל היום בחיקו של כתב לענייני משפט היומן האישי של נשיא או נשיאת בית-המשפט העליון. ביומן זה היו כרוכות, חבוקות זו לצד זו, התלבטויות בנוגע לדילמות המשפטיות שעומדות לפתחו של אחד מהמוסדות החשובים במדינה, לצד אזכורים מפורשים לדיונים עם בכירי המערכת הפוליטית. בנוסף, המשפטן מספר אחת היה אף מציין את הפגישות שערך, כעניין שבשגרה, עם אמנים מובילים ועם פילוסופים ואנשי רוח, את מיזמי המוסיקה וערבי הספרות שרקם, וכן – גם את משימות היומונים שבניהול אורח חיים ביגמיסטי-בפועל וידוע לכל בלב ירושלים.

החלק השישי בספרו האחרון ועב הכרס של נתן ברון, מי שהיה כתב משפטי במערכת **ידיעות אחרונות** וכיום הוא אחד החוקרים המוכרים לתולדות המשפט הישראלי, עוסק בניתוח היסטורי-ביוגרפי מעין זה: הוא חושף לראשונה את "יומן הנשיא" – יומנו האישי של ד"ר משה זמורה, הנשיא הראשון של בית-המשפט העליון. זמורה הוא רק אחת מהדמויות המורכבות המאכלסות את הספר, שמבקש להתחקות אחר האירועים, הבריתות והיריבויות העמוקות, המשברים ורגעי הבחירה שעיצבו את מערכת המשפט הישראלית בתפר שבין תום ימי המנדט הבריטי לבין שנות העצמאות הראשונות של המדינה, והשפיעו עמוקות על מאפייניו של המשפט הישראלי עד עצם היום הזה.

אסכולת ההיסטוריונים של המשפט בישראל זוכה לאחרונה לתור זהב. בשנים האחרונות פורסמו כמה ספרים שכתבו דמויות בולטות בקהילה הבינ-תחומית ההולכת ומתרחבת, ביניהם ספריהם של אורית רוזין (*A Home for All Jews: Citizenship, Rights, and National Identity in the New Israeli State*, Waltham, Mass.: Brandeis University Press, 2016), של ניר קידר (**בן-גוריון והחוקה: חוקתיות, משפט ודמוקרטיה במשנתו של ראש הממשלה הראשון**, רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן, 2015), ושל רון חריס

(המשפט הישראלי – השנים המעצבות: 1948–1977, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2014). יכול זה מצטרף לעשייה מחקרית גוברת, הקונה לה שָׁבֵת באקדמיה הן באמצעות פעילות מוסדית, הן בשל מעמדם המתעצם של חוקרים מובילים במחלקותיהם – ולא רק בפקולטאות למשפטים – המפתחים את הקשר הבינ-תחומי שבין המשפט לשדות נוספים, והן באמצעות קבוצה גדלה של תלמידים לתארים מתקדמים מתחומים שונים – היסטוריה כללית, לימודי משפט, לימודי תרבות וגאוגרפיה – שמחברים עבודות מקוריות והופכים את מה שרק לפני פחות מעשור הייתה קבוצה כמעט-משפחתית לזרם מחקרי של ממש.

דומה כי כל מי שמתעניין בתולדותיו של המשפט הישראלי ברגעי הקמתו, ימצא שלל רב בספר. באמתחתו של ברון גילויים לא מעטים באשר לשנים המעצבות – התקופה של דמדומי המנדט והשנים הראשונות שלאחר 1948. גילויים אלו הושגו הודות לחתירתו המתמדת והבלתי-מתפשרת, המופרת בקרב חוג החוקרים בתחום, לחשיפתם של מקורות

עומר אלוני הוא דוקטורנט במרכז צבי מיתר ללימודי משפט מתקדמים, הפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל אביב, וחוקר אורח במכון רייצ'ל קרסון באוניברסיטת לודוויג מקסימיליאן (Ludwig-Maximilians-Universität) במינכן.

omeralon@post.tau.ac.il :7"א

ראשוניים שעד כה הוגדרו על-ידי הארכיונים כ"סגורים לעיון". כך, למשל, ברון שב ומציג את גילוי בדבר "המסמך החסוי", רשימה סודית מתקופת קום המדינה שדירגה את השופטים לפי אמות מידה מקצועיות ופוליטיות בעת ובעונה אחת. פרקליט צעיר בראשית דרכו בשם הרמן כהן (ומי שלימים ייעשה לחיים כהן, היועץ המשפטי לממשלה ושופט בית-המשפט העליון), נתבקש לשמש כמזכיר של ועדת משנה שהוקדה על גיבוש המסמך המשפטי למדינה העתידית. ברון הצליח לחלץ מכהן הודאה כי הוא-הוא מי שחיבר באביב 1948, שבועות בודדים לפני הכרזת העצמאות, את המסמך חורף הגורלות, ומי שריכז את רשימת השופטים אשר יהיו זקוקים לכתב סמכות ולהבטחת זכותם לפעול מיד עם סיום המנדט. בלשון פורמלית – להכין רשימת מצאי של שופטים מקצועיים, כשירים ומתאימים להרכבתה של מערכת המשפט כחלק מרכזי בהגשמת הריבונות. באופן מעשי – הגרסה הציונית להליך טיהור (לא-אלים) של מערכת המשפט מגורמים "פרובלמטיים" (או כאלו שנמצאו בצדה הלא-נכון של המפה הפוליטית), להשקפתה של האליטה המשפטית השלטת בימים ההם.

יומרתו של ברון, אם כן, להיחשב להיסטוריון בה"א הידיעה של המשפט בארץ-ישראל במחצית הראשונה של המאה העשרים, מקבלת משנה תוקף. לאחר ספרו הקודם, **שופטים ומשפטנים בארץ-ישראל: בין קושטא לירושלים, 1900–1930** (ירושלים: הוצאת מאגנס, 2008), שבו סקר את השפעותיה של האימפריה העות'מאנית על המשפט ביישוב, מציג עתה ברון את חלקו השני של הפרויקט המקיף שלו, המבקש להתחקות אחר רגעי ההכרעה, הדמויות והמוסדות שתרמו באופן ניכר לעיצובו של המשפט כפי שאנו מכירים אותו כיום (מקומו של התקדים, מסלול הערכאות, היעדרו של חבר מושבעים ועוד). ברון מתמקד, למשל, ברגעיו האחרונים של מתחם בתי-המשפט המנדטורי במגרש הרוסים בירושלים ערב מלחמת העצמאות, בפרשת חטיפתו של הנשיא הבריטי של בית-המשפט המחוזי בתל-אביב בידי אנשי האצ"ל ובקברות הפוליטיים העזים על עיצובה של מערכת המשפט, מתאר את מאבקם נטול הפשרות של שופטים להתמנות לסגל השיפוט של המדינה הצעירה (ואת תגובות מתנגדיהם), וגם מעיין מחדש בפרשת רצח ארלוזורוב (כולל הצעות חדשות, ומפתיעות, באשר לזהות הרוצח המסתורי שמעשיו הסעירו את היישוב כל-כך).

לרשות ברון עומדים חריצות ורוחב יריעה (וידעיה) שמקורם בקשת של מקורות ראשוניים ייחודיים, חלקם מהמעניינים ביותר שעליהם הצליחו להניח את ידם חוקרים המתחקים אחר קורותיה של מערכת המשפט ונפתוליה. כזה הוא, למשל, יומנו המרתק של זמורה שהוזכר קודם. באמצעות רשמיו האישיים של זמורה (דמות שעד כה לא זכתה להתמקדות המחקרית שהיא ראויה לה), שמגשים במינויו את ניצחונה של האסכולה הייקית עם הקמתו

של המשפט הישראלי, נפרשת מניפה סוערת. במינימליזם "גרמני" של רישום מדויק ומרוכז של תאריכים ותקצירים מתגלים מתחיה, משבריה וניצחונותיה של הישראליות על סיפה של הגשמת העצמאות ומיד לאחריה. היומן עמוס בפרטים, בתיאורי פגישות, בחוויות ובאסונות המתרגשים על האומה, וזמורה – כמשפטן בכיר – מעניק לרגעים החקוקים באתוס שלנו משמעות ופן משפטיים. בימי המצור הטראומטי על ירושלים הוא מתהלך כארי בסוגר, נקרע בין שגרת יומו הארטיסטית-משהו (הכוללת קונצרטים והתייצבות קבועה במסעדות ובבתי-הקפה הבוהמיניים בירושלים), לבין המשימות שמוטלות עליו מצד שר-הקיסר המשפטים לעתיד פליקס רוזנבלט (לימים, פנחס רוזן) והשאלות באשר להרכבו הראשון של בית-המשפט העליון, ולבין טיסותיו ההולכות ונשנות בין עירו הנאנקת תחת המצור לבין תל-אביב. בנוסף, זמורה גם עסוק בתמרון (שאינו מוסתר כלל וכלל) בין אסתר, אשתו, לבין אהובתו השנייה, שושנה (זוזי) פיש. עובדת היותו של הנשיא הראשון ביגמיסט מוצהר ידועה בירושלים, אך אינה נהפכת לשיחת היום (כך לפחות עולה מהתיאור בספר), וזאת לעומת שופטים אחרים שמסתבכים בשל צללים מחייהם האישיים. ברון לא עוסק בסיבות האפשריות לפער זה, כי אם מתמקד בסטנוגרמה הקצבית של זמורה, הרשומה בעברית מתובלת בגרמנית, שעל בימתה עולות ומופיעות הדמויות שכונו את האומה ותרבותה. חוויותיו של נשיא-בית-המשפט העליון-שבדרך משלבות קונצרטים חגיגיים לצד פגישות עם בכירי האליטה הפוליטית, ואלו מתערבבות ברשמיו ממפגשים עם הצייר ראובן רובין ועם חוקר הקבלה והמיסטיקה היהודית גרשם שלום, ובדיונים מכריעים על חוקת המדינה המתוכננת.

במבט רחב יותר, ניכר כי ברון מכוון הפעם לפרוץ את גבולותיה של הקהילה ההיסטורית-משפטית המוכרת, והוא אף מכריז על תקוותו להגיע לקהל רחב יותר מבעבר. משום כך הספר החדש נערך בצורה "ידידותית" (עמ' 10) ופשוטה ככל האפשר. ואולם, כדרך של משפחות מתרחבות ומשגשגות – ובוודאי כמנהגן של קהילות אקדמיות – הן עלולות לפתח סיעות ויריבויות פנימיות.

אפשר שגם קהילת ההיסטוריונים של המשפט, צעירה ככל שתהא, אף היא אינה פטורה מסימני הגיל ותופעותיו. גם בהשוואה לפרקים קודמים בעבודתו, קריאת התיגר שברון קורא עתה על האסכולה "האינטלקטואלית" או "התיאורטיקנית" במשפחה – גלויה ומאתגרת יותר. לעומת גישתו הידידותית לקוראים, הרי שבכל מה שקשור להיסטוריוגרפיה ולהיסטוריונים, ברון מצטייר כידידותי פחות. כל מה שיש ב-599 העמודים המלאים בפרטים הוא, לשיטתו, פראפרזה ישראלית, ברזנית, על קביעתו של ההיסטוריון הגרמני ליאופולד פון ראנקה: ההיסטוריה-כפי-שהייתה-באמת. משכך, ההיסטוריה מבית-מדרשו של

ברון מוגשת בלי "פרק פתיחה" המנוסח "בכבודות", שכולו "רצוף בניסוחים 'תיאורטיים'", תוך הסתמכות על ספרים ועל מאמרים לאין-ספור. "רצוי, ואף חובה היא בחוגים מסוימים באקדמיה הישראלית", עוקץ ברון את הקולגות הכלואים בעולם התופעות, "שכל הפרסומים המצוטטים יהיו כמובן בלועזית, על מנת להוכיח עד כמה הכותב בקי בכל הדיונים התיאורטיים, רובם אזוטריים וחסרי חשיבות [...] (עמ' 11).

לא בכדי לא הוזכרו המונחים "תהליך" או "תופעה" ביעדים שאותם סימן ברון במחקרו. במסגרת ההשגה הפולמוסית שלו, ברון מושך את ידיו, ובהנאה גלויה, מכל עיסוק בתאורטיזציה או בשיח אקדמי של תופעות שבהן מתמקדים היסטוריונים משפטיים (כמו פוסט-קולוניאליזם ו"שתלים" משפטיים), ובוחר להתמקד ב"סיפור" שיש לו התחלה וסוף" (עמ' 11), כלשונו. לזכותו של ברון ייאמר שככל הנראה הודות למעמדו בקהילת החוקרים, ובהתאם לגילו – כפי שהוא מודה בפה מלא – הוא חש הפעם "די בטחון כדי לנהוג בהתאם לנטיית לבי". בניגוד לכל אותם חוקרים, בעיקר צעירים הימנו, שנאלצים לערוך מאמרים ולהציג "כל מיני 'תיאוריות' ו'תזות', שכל מטרתן היא להרשים קבוצה קטנה של אנשים, היושבים בוועדות מינויים של האוניברסיטאות וחורצים גורלות של חוקרים צעירים", ברון מצטייר כציפור דרוור היסטוריוגרפית, חופשייה מכל כבלי הקונסטרוקטיביזם והפוזיטיביזם באשר הם, נאמנה למקורות הראשוניים, ולהם בלבד.

ברון שב למודל כרוניקאי ופרגמנטרי של כתיבת ההיסטוריה: בלי תאוריות גדולות ובלי שאלות מחקר, תוך כדי התמקדות במושאי התקופה, בדמויות עצמן, וכיצד הן תיארו לעצמן את המתרחש. וכך, לאחר שסילק מעל דרכו שאלות מחקר "מוזרות", "הנפוצות במחקרים שונים", כדבריו, הוא נותר לבדו אל מול ימי בראשיתה של המערכת המשפטית של היישוב העומד להיעשות למדינה. גם בהיעדרן של טחנות רוח, ברון בהחלט נהנה מתדמית הדון קישוט שלו, ומפשטות הדברים כהווייתם, לכאורה. בניגוד לפרופסורים שמתהדרים בתליתלים של הסברים מסובכים, הוא אינו זקוק ליותר ממקורות ראשוניים משלל ארכיונים פרטיים שחוקרים אחרים טרם הגיעו אליהם.

ואולם, חרף כל הקסם הדון קישוטי, דומה כי מי שמפסיד מהגפת הדלת הלעומתית בפני כל אותם תאורטיקנים ומחשבות אבסטרקטיות על ההיסטוריה, הוא דווקא ניתוחו של ברון. הניתוח שלו נותר אמנם קולח, אך הוא מאבד – ומיוזמתו שלו – הקשרים ורבידים שהיו מעשירים את מחקרו. הסברים היסטוריים יכולים לעתים להיראות מעט "מוזרים", כלשונו, אך הם גם עשויים להעניק הסבר נוסף לתופעה או לאירוע שאותם מתאר ההיסטוריון ולהצביע על נסיבות אפשריות שהביאו להשתלשלות העניינים באופן המסוים, וההיסטורי, שבו התרחשו. כך ניתן

היה לקשר לפחות חלק מהפרשות הסוערות – והנקודתיות, בסיפורו של ברון – לתופעות רחבות יותר מעולם המשפט והחברה, ולא להישאר בממדיו הצרים, הגם אם מרתקים, של הסיפור ההיסטורי האנקדוטלי-כמעט ותו לא.

בשעה שברון נתלה בהיסטוריון פון ראנקה, המשפט הישראלי ברגעי התגבשותו נדמה דווקא כרחוק ביותר שאפשר מגישות תאורטיות גרמניות למשפט, שביקשו לזהות (בעיקר במאה התשע-עשרה) מבנה טבעי, יסודי ומדעי במערכת המשפט. לפי גישות אלו, למשפט יש סדר ומהלך הטבעיים בו באופן עצמאי, ויש ללמוד אותם בעזרת מתודולוגיות הדומות לאלו שבהן משתמשים חוקרים במדעי הטבע ומדעי החיים. ברון לא עומד על הפער הזה, וחולף על השתייכותו של ספרו (ושל מחקריו) לזרם הריאליזם המשפטי, גם אם הוא נמלט מכל תאורטיזציה "פסולה" מעין זו. אסכולת הריאליזם המשפטי (שפותחה בארצות-הברית בשנות ה-20 של המאה העשרים, ונתפשה כאנטי-תזה לגישה ההיסטורית הגרמנית ללימודי המשפט) מטילה חלק ניכר מה"אחריות" להתעצבותו של המשפט על אישיותם, על מאפייניהם – ולעתים גם על שגיונותיהם ממש – של השופטים. ג'רום פרנק (Frank), למשל, אחד מראשוני הריאליסטים, טען שהמשפט הוא מה שהשופט אכל לארוחת הבוקר שלו. ברון מגיע אמנם לארכיונים אישיים מרוחקים ונסתרים של הדמויות (מקומיות ולא-מקומיות) שאחראיות לדפוסים מסוימים שהשתרשו במשפט הישראלי ושהכריעו הכרעות משמעותיות באשר לדרכים שנבחרו (וגם לאלו שלא נבחרו) בצומתי ההיסטוריה, אך גם כריאליסט משפטי, בפועל, הוא מותיר מחוץ לתמונה שאותה הוא משרטט חלק ניכר – ורלוונטי מאוד למחקר ולידיעה ההיסטורית שלנו כיום – מהשקפותיהן האישיות.

למעשה, הספר מלמד כיצד קהילת השופטים המנדטוריים, ובהמשך גם הישראלים-המוקדמים, הייתה כולה נטולה אלמנט של קדושה ומטאפיסיקה. גם אם ברון לא התכוון לכך, הגישה הגרמנית הקלסית או התפישה בדבר קיומו של משפט טבעי על-זמני וארכיטיפי מעומתות בצורה מובהקת עם הריאליזם המשפטי, היצרי והאנושי המשתקף מהספר. אכן, "יש שופטים בירושלים", כפי שאמר (או לא אמר – ברון מקדיש גם לסוגיה זו דיון מעניין) מנחם בגין, וחלקם הגדול עסוק לא רק במשפט עצמו, כי אם בענייני מינויים, הדחות (פרשת גד פרומקין וחסימת דרכו לכס בית-המשפט העליון) והרחקות (פרשת השופט אהרן שמש, הממתין לתפקיד הנשיא בחיפה), מאבקים אישיים, חברויות נאמנות לצד יריבויות עזות, ואפילו ניסיונות לטיהור פוליטי בתוך המחנה המשפטי ("המסמך החסוי"). במקביל, חלק ניכר מהפעולות שמשרטטות את תקופת הדמדומים של המנדט ואת עליית מערכת המשפט הישראלית החדשה נעשות ללא סמכות דה-יורה. בניגוד לתקופה המאוחרת יותר, המשפטיים והמוסדות פעלו ללא

הסדרים סטאטוטוריים שנתקבלו בחקיקה. אמת, מדינות מגיחות מתוך ההיסטוריה ומרגעים של מאבק גם בהיעדר פורמליסטיקה או מקורות סמכות; ואולם, בעבור משפטנים, מדובר בסוגיית (או בבעיית) יסוד של ממש.

גם כאן, ברוח מתאר את השתקפויותיה של לאקונה זו, אך פוסח על משמעויותיה. המשפטנים משתתפים בקביעת חוקי המשחק בנקודות ראשית-הצירים, אך לא מערערים על בסיס הסמכות (כלומר, על היעדרו). השופט שמש, בהקשר זה, וכפי שמצוטט אצל ברוך כמעט מבלי משים, כותב לזמורה מחיפה ב-10 במאי 1948, רגעים ספורים טרם הקמת המדינה, כי ידוע לו ש"במיניסטריון למשפטנים" בין ירושלים לתל-אביב רוקמים פעולות שונות. שמש עוד כותב במכתבו כי הוא ידרוש בירור פומבי בפני "בית-הדין המוסמך או בפני מנהלת העם בהרכבה המלא" לגבי שאלת הסמכות שמכוחה פועלים אנשי המיניסטריון (עמ' 399). אך בכך נחתם הדיון שהיה יכול וצריך לפתוח דיון רחב ומסקרן על האתגרים המוסדיים והיסודיים שעמם הצטרחה להתמודד המערכת באותה "תקופה רבולוציונית".

בנוסף, מדרש השם של הספר מופיע רק במחציתו. ברוך מתאר בפתיחתו של פרק 5 – "שופטים בעין הסערה" – כי יעסוק במקרים "המתאימים מאוד לשם שניתן לספר [...], משום שהייתה בהם תערובת של פוליטיקה, יצרים ומשפט" (עמ' 353). למעשה, אפשר לומר שעד 1953, ובטרם חוקק חוק השופטים (שהסדיר את דרכי מינויים של השופטים, שעד אז מונו על-ידי הממשלה), המערכת המשפטית כולה – כמו הממסד הישראלי הנבנה תוך כדי תנועה ותוך כדי המשימות האדירות של שנות ה-50 – הייתה **במעבר**. היסטוריונים לומדים באופן ממוקד את סוגיית ה-Transition, כל שכן היסטוריונים של המשפט העוסקים ב-law in transition. ברוך בוחר להגדיר את תקופת המעבר הזו בלאקוניות כמצב שהיה "[...] מאוד לא ברור", ולכן "[...] פעלה המערכת השלטונית והמשפטית לעיתים בדרכים עקלקלות ולא ראויות" (עמ' 353). הוא מעדיף לתאר אותה מלמטה-למעלה (bottom-up), או באמצעות שורת פרשיות או סיפורים על דמויות במחלוקת ובסערה. את המכנה המשותף (הסביר ביותר) לכולם – היותם השתקפות של מערכת מוסדית ברגעי כינון, הקמה ומאבק – מעדיף ברוך להותיר במלואו לקוראים ולפרשנותם. הפרשות שברון מתאר בוונת "תקופה רבולוציונית" (עמ' 360), אך הוא מעדיף להציג את הסיפורים בנפרד, מבלי לנסות ולומר משהו נוסף, ומהותי, כללי – ואולי גם תאורטי – על תקופה מהפכנית ו"מעברית" מעין זו. פרשות אלו עוקבות, למשל, אחר האשמתו של זלמן-שניאור חשין בתמיכה בארגונים הפרושיים אצ"ל ולח"י, וכן אחר הסיבות לסיכול קידומו של השופט שמש מחיפה במעלה סולם השיפוט (ככל הנראה בעקבות האשמתו בחוסר נאמנות ליישוב משום שהשיג לבנו

פטור מגיוס החירום הכללי בימי מלחמת השחרור). בשתי פרשות אלו נאלצו שופטים בודדים, שהקדישו את מיטב שנותיהם לטובת פיתוחה של מערכת משפט עברית כמעט-ריבונית כחלק מהמאבק על המדינה-שבדרך, להתמודד עם מערכת רבת-עוצמה, ואולי אפילו דורסנית: לא זו הבריטית האימפריאלית, כי אם זו הישראלית החדשה המגיחה מתוך ענני העשן של מלחמת העצמאות. הגם שהייתה זו מערכת משפטית בראשית דרכה, "יישובית" וקטנה בהיקפה, גם חשין וגם שמש, ובוודאי שגם השופט פרומקין (שאת חסימת דרכו מלהתמנות לשופט בית-המשפט העליון מתאר ברוך בפרק נפרד, הכולל למעלה מ-100 עמודים), למדו על בשרם את כוחה האימתני. בשעה שחשין הצליח להיחלץ בעור שיניו ממש מהאשמות מפא"ניקיות של שיתוף פעולה עם הפורשים, פרומקין הועלה על המוקד של דור תש"ח בפני ועדת טיהור (שבעניינה נאלץ להתערב אפילו בן-גוריון), וסולק מהכהונה הרמה. ברוך דן למעשה ב-law in transition גם במקומות נוספים, אך הוא כמו ממאן לפתח את הדיון, ומתעקש להיצמד לסיפורים, ולהם בלבד.

בין שהיה טיהור פוליטי ובין שלא, הקהילה המשפטנית של תקופת המעבר, של העשור המכונן, מתגלה כצפופה, משופעת בפוליטיקה ויצרית במיוחד. עד כמה שונה היא הייתה מכל קהילה מקצועית, לא כל שכן כזאת בעלת זיהוי פרופסיונלי כה מובהק כמו קהילת המשפטנים – עורכי דין ושופטים כאחד? ברוך לא מקדיש לכך תשומת לב בדיון. כאן, למשל, היה יכול לבוא לעזרתו מבט השוואתי כלשהו, שהיה בכוחו להעמיק את אופן ניתוחם והצגתם של המקורות הראשוניים ושל הסיפורים. שמעון בלום, למשל, התחקה לאחורונה אחר מאפייניהם של חברי קהילת המשפט בעשור האחרון של תקופת המנדט, וניסה לאבחן את פועלם הקולקטיבי. ברוך מזהה, מן הסתם, את תרומתם של המשפטנים למאבק על המדינה-שבדרך, ומתאר בחלק מהמקומות את התפקידים שמילאו לא מעטים מהם בהכנת סדרי הממשל והשלטון לעידן שלאחר פירוק המנדט, אך דומה שהוא מבקש לתאר באמצעות סיפורים נפרדים את קהילת המשפטנים כגרסה ישראלית לסנאט רומאי פלגן, רב מזימות אישיות וסיעתיות, מבעבע ורגשי, מרוחק מכל אותם דימויים מהוגנים המלווים את דרכו בנרטיב המקומי. כיצד ברוך מגיב, אם כן, לתיאורו של דניאל פרידמן את מערכת המשפט באותה התקופה? הרי בספרו **לפני המהפכה: משפט ופוליטיקה בעידן התמימות** (תל אביב: ידיעות אחרונות, ספרי חמד, 2015) פרידמן מכנה את התקופה, ולא בכדי (לשיתו), "עידן התמימות". ניתן לומר דברים רבים על מערכת המשפט ועל השופטים בתקופת העשור המכונן, ואפשר (כטענתו של פרידמן) שהשופטים והמערכת לא היו אקטיביסטיים במובן האהרן-ברקי של המושג; אך – ככל שנשענים על תיאוריו העסיסיים, והאנושיים, של ברוך – הם רחוקים מרחק רב מתמימות.